

РЕФЛЕКСИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ

Євген ЗАЙКА, Олексій ЗІМОВІН

Copyright © 2014
УДК 159.923.2

Постановка проблеми. Особистість – “сучасниця” власної епохи. Такої думки дотримувався Б.Г. Ананьєв [1], вказуючи на конкретно-історичний характер особистості. Він зазначав, що, лише визначивши людину як об’єкта суспільного розвитку, зможемо зрозуміти внутрішні умови її становлення як суб’єкта соціального повсякдення. Перманентно актуальним залишається питання про те, завдяки яким механізмам особистість отримує змогу перейти із зовнішньої детермінації життєвого шляху до самодетермінації. Від вирішення такої загальнонаукової проблеми залежить успішність усіх конкретних видів діяльності людини, які протікають в умовах все більшої невизначеності, вимагають гнучкості, чутливості до змін, здатності вибудовувати життєвий шлях та змінювати себе за власним проектом. О.К. Дусавицький [5] відмічав, що людина є “перпендикулярно мислячою” істотою. Стикаючись із труднощами, невизначеністю, стресом, навантаженням, новацією, вона здатна “підійматися” над ситуацією, дивитися на неї і на себе ніби зі сторони, конструювати модель ситуації. Така здатність особистості – *рефлексивність*, саме вона дозволяє їй оволодівати життєвим шляхом, власним розвитком, освоїти суб’єктну позицію у суспільних стосунках. Проте багатовимірність і складна функціональність рефлексивності ускладнюють її визначення як психологічного явища, що описується відповідним поняттям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на величезний пояснювальний потенціал уявлення про рефлексивність вкажемо на широке коло напрямів його теоретичного осмислення у форматі діяльнісного (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв), в контексті проблематики психології мислення (В.В. Давидов, Ю.Н. Кулюткін, І.М. Семенов, В.Ю. Степанов), комунікатив-

ному (В.С. Біблер, С.Ю. Курганов, А. Ліпман); педагогічному (О.С. Анісімов, А.З. Зак, А.В. Захарова), особистісному (Ф.Ю. Василюк, М.Р. Гінзбург, Т.Є. Самулевич, О.Ф. Лазурський), генетичному (О.К. Дусавицький, С.Д. Максименко, Ж. Піаже, В.І. Слободчиков, Є.І. Ісаєв), системомислєдїяльносному (Г.П. Щедровицький, В.А. Лефєвр), метакогнітивному (М. Келер, М. Кєплінг, Дж. Флєйвел, М.А. Холодна) підходах. У той же час межі цього психологічного явища та конкретні емпіричні реалії його оприявнення ще недостатньо визначені. Рефлексивність зводять то до одного, то до іншого типу активності особистості (мислення, комунікації, навчання і т. ін.) не схоплюючи її власної специфіки як системного явища.

Сучасну спробу визначення рефлексивності на системному рівні було здійснено А.В. Карповим [7], котрий вважає, що рефлексія як інтегральна психічна реальність існує у трьох модусах – процесу, стану та властивості особистості, а отже рефлексивність повинна бути схарактеризована як якісно особлива властивість індивіда. Таке розуміння рефлексивності дозволило цьому дослідникові констатувати її квантифікативність та розробити методику діагностики. Продуктивність такого розуміння була підтверджена працями його учнів, які досліджували рефлексивність як детермінанту психічного вигорання (С.В. Волканєвський), її вплив на регуляцію професійної діяльності (М.В. Потьомкіна) і т. ін.

Д.О. Леонтьєв [9] в останні роки розробляє диференційований підхід до визначення рефлексивності. Зокрема, він виокремлює три її форми: а) інтроспекція (самокопання), що пов’язана із зосередженістю на власному стані, власних переживаннях; б) системна рефлексія, суть якої полягає у самодистанціюванні та погляді на себе зі сторони, що дозволяє охо-

пити одночасно полюс суб'єкта і полюс об'єкта; в) квазірефлексія, яка спрямована на об'єкт, що не має відношення до актуальної життєвої ситуації і пов'язана із відривом від актуальної ситуації буття у світі. Такий підхід дозволяє розділити конструктивні та деструктивні впливи рефлексивності на життєдіяльність особистості.

В останні роки оригінальне дослідження рефлексії як складного поліаспектного психічного явища здійснила під керівництвом А.В. Фурмана Ярослава Бугерко [див. 2]. Зокрема, предметно вивчаючи психологічні особливості перебігу рефлексивних процесів у цілісному модульно-розвивальному освітньому циклі, вона довела, що їх розгортання в учасників організованого навчання можливе за умови створення відповідного інноваційно-рефлексивного середовища, яке є важливим чинником впливу на процеси особистісного розвитку школяра. Активний перебіг різновидів рефлексії в названому освітньому циклі відповідає певним періодам: інтелектуальна рефлексія найбільш інтенсивно розвивається на інформаційно-пізнавальному періоді, особистісна починає формуватись на нормативно-регуляторному, смислова одержує найбільший розвиток на ціннісно-рефлексивному періоді модульно-розвивального навчання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Рефлексивність являє собою надзвичайно складний сегмент психічної реальності, що теоретично і методологічно проблематизує її понятійне визначення та емпіричне дослідження. Змістові межі поняття “рефлексивність” досі чітко не визначені, воно то стає надзвичайно конкретним, задіюється до структури інших процесів (наприклад мислення), втрачаючи свій пояснювальний потенціал, то узагальнюється настільки, що відривається від свого емпіричного змісту, від соціального буття конкретної особистості. До того ж не систематизованими залишаються формовияви рефлексивності у повсякденному психологічному практикуванні людей різного віку, статі, світогляду.

Цілі статті. Загальна мета – визначення значеннєво-смислового наповнення поняття “рефлексивність”, що вимагає вирішення наступних завдань: 1) визначити співвідношення понять “рефлексивність” та “рефлексія”; 2) охарактеризувати рефлексивність як психологічний феномен; 3) класифікувати прояви рефлексивності у психічній діяльності людини як особистості.

1. СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ “РЕФЛЕКСИВНІСТЬ” ТА “РЕФЛЕКСІЯ”

Відповідно до “Психологічного словника” за ред. А.В. Петровського, М.Г. Ярошевського [11], *рефлексія* (від лат. *reflexio* – звернення назад) – процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів та станів, де ключовими термінами є “процес” і “самопізнання”. Останні змістовно відображають принаймні три властивості рефлексії: по-перше, її *динамічність та дискретність*: в одній ситуації суб'єкт виявляється здатним до самопізнання і тому воно “запускається”, а в іншій – ні; по-друге, наявна чітка *спрямованість, предметність* рефлексії: суб'єкт рефлексує конкретну проблему, спосіб вирішення завдання, дію, власну якість тощо; по-третє, фіксує *зв'язок із пізнавальною сферою*, адже рефлексія постає як різновид пізнавальної діяльності суб'єкта, хоча і спрямованої на самого себе. У визначенні С.Б. Давлетчиної [3] взагалі вказується, що рефлексія – *зосередженість свідомості людини на самій собі, власних образах, думках та почуттях*. Така дефініція все ж не враховує ролі рефлексії у регуляції життєвого шляху людини як суб'єкта та немов перетворює її на різновид уваги.

Поняття про рефлексивність є відносно новим згустком упредметнених уявлень у психології, тому й не дивно, що його зміст досі не конкретизовано. Співвідношення між рефлексією та рефлексивністю довгий час не ставало предметом спеціального теоретичного аналізу. Так, досить часто зустрічається ситуація, коли терміни “рефлексія” та “рефлексивність” використовуються авторами як синоніми, тобто вважається, що вони позначають одну й ту ж саму ділянку психічної реальності. В цьому аналітичному контексті чи не єдина спроба визначення рефлексивності належить А.В. Карпову: “*рефлексивність* – системна психічна властивість, яка є інтегрованим симптомокомплексом більш простих психічних властивостей, що характеризується власною динамікою, способами розгортання (рефлексивними стратегіями) та розташуванням у підсистемі здібностей” [7, с. 56–57]. Отож найперше, що вдаряє в очі: рефлексивність – властивість, а рефлексія – процес. У такому разі рефлексивність стає узагальненою рефлексією, умовою її уможливлення для суб'єкта, здатністю до рефлексування. Іншими словами, визначення

Карпова дає змогу виокремити основні ознаки рефлексивності – *системність* та *інтегрованість*. Тоді рефлексія – це конкретний прояв рефлексивності як психічного процесу. Якщо рефлексія завжди спрямована на предмет, то рефлексивність є більш узагальненою інтегральною рисою, котрій властива *континуальність*, *дискретність*, *парціальність*. На відміну від неї рефлексивність є загальнолюдською здатністю, але у різних особистостей вона має різну міру вираженості. Звідси висновок: якщо рефлексія – процес самопізнання, то рефлексивність – сама можливість існування цього процесу, здатність системи спрямовувати власну активність на саму себе.

Обґрунтовуючи інтегрованість та узагальненість рефлексивності, стає зрозумілим, що вона ніколи не співвідноситься з конкретним змістом рефлексії, тобто з окремими упредметненнями, а її головне узмістовлення становить вся особистість як цілісність, як “система систем” (Г.С. Костюк). Звідси *рефлексивність особистості* – це її здатність до спрямування власної діяльності на саму себе, на власні особливості стосовно уможливлення самоконструювання, саморозвитку, самоспричинення, хоча її розгортання може мати не лише конструктивний, а й деструктивний характер. Таким чином, рефлексивність, на відміну від динамічності, дискретності та спрямованості рефлексії, характеризується інтегрованістю, системністю та континуальністю. Вона є узагальненою можливістю рефлексії та, на відміну від неї, співвідноситься не з конкретним змістом діяльності, а із метасистемною цілісністю особистості. Як інтегральна властивість вона домагається спрямування власної активності особи на саму себе.

2. ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕФЛЕКСИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Інтегрованість та системність рефлексивності закономірно ускладнюють її психологічну характеристику. Ось чому її слушно досліджувати на всіх відомих на сьогодні рівнях організації психічної реальності.

А. На рівні життєдіяльності суб'єкта. За С.Л. Рубінштейном [12], спочатку людина існує “всередині життя”, встановлюючи відношення до його окремих явищ, хоча й не до життя в цілому: будучи нездатною вийти за його межі, вона веде життя, що можна порівняти з природним процесом. У цьому разі

рефлексивність дозволяє особі перервати ланцюг зумовленості явищами свого життєвого світу і зайняти позицію стосовно соціального повсякдення. Тому саме виникнення рефлексивності є вирішальним, поворотним моментом, який дає людині змогу свідомо організовувати власне життя, перейти від зовнішньої детермінації життєдіяльності до внутрішнього самоспричинення.

Б. На рівні задіяння особи у соціальні стосунки. Британський соціолог Е. Гідденс [17] аналізуючи трансформацію ідентичності в сучасних соціальних умовах висновує, що вона може бути зрозумілою тільки в термінах конструювання Я, самості як рефлексивного проекту. Останній сутнісно полягає в тому, що індивід повинен обирати свою ідентичність серед стратегій і виборів, які пропонуються абстрактними системами. Рефлексивно привласнене знання приводить до якісної зміни внутрішньоособистісних психологічних процесів, творить індивідуальне Я як рефлексивний проект. Якщо в традиційному суспільстві особистісна самоідентичність складалася з набору психовікових характеристик, котрі послідовно змінювали одна одну, що володіли чіткими соціальними “мітками” (на кшталт ініціації), то сучасна особа змушена використовувати всі колишні образи свого Я як елементи, що конституують самоідентичність в мінливому, “контрфактичному” соціальному контексті. “Я” як рефлексивний проект – це “здійснення цілісного, біографічного оповідання, яке постійно коректується в поліваріантному контексті вибору, пропущеного через фільтри абстрактних систем”. У такому випадку досягнення тотожності своєї особистості як “розробка траєкторії Я” стає одним з найголовніших життєвих завдань у суспільненого індивіда.

В. На рівні діяльності. Г.П. Щедровицький розглядає рефлексивність і як особливий процес та структуру діяльності, і як принцип розгортання схем діяльності. Основою для здійснення рефлексивної діяльності є так званий рефлексивний вихід. Індивід “повинен вийти зі своєї колишньої позиції діяча і перейти в нову позицію – зовнішню, причому як стосовно колишніх, вже виконаних діяльностей, так і щодо майбутньої діяльності, яка тільки проектується ... Нова позиція діяча, яка характеризується відносно його колишньої позиції, буде називатися “рефлексивною позицією”, а знання, що виробляються в ній,

будуть “рефлексивними знаннями”, оскільки вони беруться відносно знань, вироблених у першій позиції” [16]. Відтак рефлексивне удіяльнення особистості поглинає колишні суб’єктно здійснені діяльності, які відтепер використовуються як матеріал для аналізу, та майбутню діяльність, котра постає як об’єкт, що проектується. Це дозволяє розглядати рефлексивне ставлення як вид кооперації між різними особами і діяльностями. Г.П. Щедровицький підкреслює: “Ми мало що зрозуміємо у природі та механізмі рефлексії, якщо будемо розглядати її як процес, який належить сфері та плану свідомості... Природа і механізм рефлексії визначаються не процесами і механізмами свідомості..., а першочергово зв’язком кооперації декількох актів діяльності; і лише потім цей зв’язок особливим чином “знаходить відображення у свідомості” [15].

Г. На рівні регуляції психіки та поведінки. Одним з перших питання про роль рефлексії у процесах регуляції та саморегуляції безпосередньо поставив Ю.Н. Кулюткін, спираючись на ідеї Л.С. Виготського про вищі психічні функції як інтеріоризовані соціальні відносини та використання знарядь у процесі діяльності: “Механізм саморегуляції, заснований на ієрархічному розподілі керівних і контрольних функцій усередині однієї й тієї ж особистості, коли людина постає для самої себе як об’єкт керівництва, як “Я-виконавець”, дії якого потрібно відображати, контролювати та організовувати, і коли людина одночасно є для самої себе “Я-контролером”, тобто суб’єктом управління, – такий механізм саморегуляції можна назвати рефлексивним за своєю природою” [9]. В оригінальній і добре теоретично опрацьованій концепції А.С. Шарова уявлення про регуляцію і рефлексивність відносяться до ключових. “Рефлексія є призибування себе. Без рефлексії та рефлексивних процесів усяка жива система не просто рухається в бік дезорганізації, але розпадається і перестає бути такою” [15]. У підході А.В. Карпова не тільки теоретично обґрунтовується значущість рефлексивності для саморегуляції, але й цей погляд отримує емпіричне і прикладне значення. Рефлексивність розглядається “як найважливіша регулятивна складова особистості, що дозволяє їй свідомо вибудовувати свою життєдіяльність” [7]. Саме завдяки їй суб’єкт отримує здатність керувати закономірностями свого функціонування або впливати на них.

Д. На рівні навчальної діяльності. Важливого значення для організації навчальної діяльності особистості набуває поняття рефлексивного контролю, яке розробляється нами [6]. Сутність такого контролю полягає у постійній пильній увазі студента до способів власної навчально-пізнавальної і творчої діяльності, що вимагає детальної розповіді про це однокурсникам та викладачеві. С.Д. Максименко вказує на важливість методологічної рефлексії процесів розвитку та навчання особистості у масштабах побудови цілісного освітнього процесу [10].

Е. На рівні мислення. Г.С. Костюк, опрацьовуючи концепт “розуміння”, пише, що “важливу роль в успішному перебігу розуміння відіграє... уміння аналізувати свій власний процес мислення, контролювати його течію, перевіряти його результати й застосовувати їх на практиці” [9]. А це означає, що ефективне мислення має бути рефлексивним. І.М. Семенов та С.Ю. Степанов вважають рефлексію засобом переосмислення людиною змісту власної свідомості, діяльності, спілкування [13]. У працях В.В. Давидова імпліцитно присутнє розмежування понять “рефлексія” та “рефлексивність”. З одного боку, він розглядає рефлексію як мисленнєву дію, окремий структурний компонент теоретичного мислення поряд з аналізом та плануванням, а з іншого – вказує, що рефлексивність є системною властивістю мислення, використовуючи при цьому поняття “рефлексивне мислення” як тотожне мисленню теоретичному; загальна рефлексивність – це “розгляд наодинці з собою основ власного життя” [4]. У цілому рефлексивність на рівні мислення первинно передбачає вміння суб’єкта виділяти, аналізувати і співвідносити з предметною ситуацією власні дії, тобто розвинену здатність актуалізувати мисленнєву дію у проблемній ситуації (А.В. Брушлінський, Т.В. Корнілова, О.М. Матюшкін, І.М. Семенов, А.В. Фурман та ін.). У цьому випадку рефлексивність у форматі мислезреалізування особистості отримує смислове, а відтак і розуміннєве, наповнення (Г.С. Костюк та В.В. Давидов).

Отже, рефлексивність наявна на всіх рівнях функціонування психічної реальності, саме вона визначає спосіб життєдіяльності суб’єкта, соціальну ідентичність, трансформацію діяльності та саморегуляцію особистості, процеси навчання і розвитку, інтелектуальні та мисленнєві акти, забезпечує сталість, розвиток і самоорганізацію цієї реальності.

3. КЛАСИФІКАЦІЯ ПРОЯВІВ РЕФЛЕКСИВНОСТІ У ПСИХІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Наскрізний характер, властивості інтегрованості та системності рефлексивності, вказують на різноманітність її проявів. Вочевидь вона знаходить своє узмістовлення у лоні функціонування усіх відповідних психічних явищ, що дає підстави класифікувати її формовияви залежно від класифікаційних підходів до витлумачення психічного.

Перша. Найпростішою класифікацією психічних явищ є їх розподіл на *пізнавальні, емоційні, мотиваційні та регуляційні*. Звідси очевидно, що рефлексивність може знаходити власне вираження у пізнавальній (наприклад, особистість здатна усвідомлювати те, яким чином вона запам'ятовує щось, а потім ця інформація також стає предметом запам'ятовування), емоційній (уможливорює самотавлення особистості, а також усвідомлення її станів, настроїв і т. ін.), мотиваційній (актуалізує потреби, мотиви, цілі, установки тощо) і регуляційній сферах (забезпечує усвідомлення наміру, контроль за виконанням дії, надає сенсу вольовому зусиллю та ін.).

Друга. Іншою загальноприйнятою класифікацією психічного є його розділення на *зовнішні процеси (поведінка) і внутрішній світ*. Відповідно змістом рефлексивності можуть бути або дії і вчинки суб'єкта, або внутрішній світ, що вказує на наявність її інтроспективних та екстраспективних проявів.

Третя. Традиційним є також розмежування психічного на *несвідомі та свідомі* явища. Рефлексивність стосується не лише свідомих процесів, а й несвідомих, забезпечуючи їх усвідомлення та регуляцію.

Четверта. Психічні процеси уречальнюються на *індивідуальному та груповому (колективному) рівнях*. А це означає, що рефлексивність може бути властивістю групи, яка усвідомлює власну динаміку, чи навіть цілої соціальної формації. Е. Гідденс [17] вважає, що рефлексивність отримує найбільшого значення у пізньому модерні, забезпечуючи трансформацію ідентичності особистості, хоча вперше вона виникає у період античності як засіб колективного самопізнання та умова філософування.

П'ята. За *місцем у структурі діяльності* розрізняють окрему рефлексивну діяльність

(розгорнуту, етапну, яка відбувається окремо від іншої або паралельно їй) та рефлексивні операції (долучені до структури іншої діяльності, згорнуті, автоматизовані, неусвідомлені або малоусвідомлені). Вивчення рефлексивних операцій ускладнюється тим, що вимагає спеціальних засобів їх експлікації, виокремлення із загального часопростору діяльності.

Шоста. За *змістом, на який спрямовується рефлексивність*: а) на фіксацію факту труднощі (вона є, виокремлена); б) на аналіз її причин (чому, з якої причини виникла труднощі); в) на пошук способів її здолання (тісно переплітається з особистісною креативністю, оскільки остання уможливорює відшукування нових та ефективних способів розв'язання проблеми); г) на перебіг процесу переборення проблемності.

Сьома. За *ступенем вираженості*: а) адекватна (достатня для успішного виконання діяльності, подолання перешкод); б) знижена (недостатня для зліквідування проблем); в) підвищена (так звана гіперрефлексивність), що виходить за межі вираженості, потрібної для успішного виконання діяльності, перетворюється на перешкоду у її протіканні. Вочевидь така форма рефлексивності споріднена із захисними механізмами психіки, зокрема із раціоналізацією.

Восьма. За *формою реалізації*: а) самотійна – виконується людиною одноосібно; б) з допомогою іншого суб'єкта (викладача, психотерапевта, друга, опонента).

Дев'ята. За *часом, на який спрямовується*: а) на минуле (які помилки були допущені у минулій діяльності, як вона вибудовувалася); б) на теперішнє (як реалізується діяльність зараз); в) на майбутнє (як організовуватиметься життя та діяльність у майбутньому); г) на невизначений час (без прив'язки до конкретного часового періоду, але з можливістю потенціального використання у кожному з них, себто у всіх випадках життя та актах діяльності). Остання форма рефлексивності, певно, є найвищою, оскільки функціонує позаситуативно, оперуючи вищими смислами та цілісною часовою організацією особистості.

Десята. За *співвідношенням із потребами особистості*: а) вимушена, нав'язана (екстернальна) рефлексивність, коли суб'єкт виконує рефлексивні дії, але не за власним бажанням, а за необхідністю, тобто за внутрішніх умов несформованості потреби у рефлексії; б) суб'єкт виконує рефлексивну діяльність

заради неї самої, вона йому подобається і приносить задоволення; тоді особистість має потребу у рефлексії (саморозумінні, самопізнанні і т. ін.). Таку форму слушно означити як інфернальну чи ініціативну рефлексивність.

Одинадцята. За ступенем узагальненості змісту, на який спрямовується: а) на конкретний зміст, скажімо, окремі акти діяльності, події життя (наприклад, особистість рефлексує правильність свого поведіння з конкретною людиною; б) на об'єкти загального змісту (рефлексія життєвого шляху як цілісності), коли особистість рефлексує як їй взагалі слід поводитись із людьми у діловому та неформальному повсякденні.

Виходячи з широкого розмаїття феноменологічного оприявлення рефлексивності особистості, вважаємо, що рефлексивність – це не тільки і не стільки кількісна, суто метрична характеристика (що вимірюється за шкалою від мінімуму до максимуму), скільки деяка багатовекторна функціональна структура, яка адекватно описується не одним-єдиним показником, а їх повноцінним *профілем*. Так, в однієї людини одні види рефлексивності природно виражені дуже яскраво, а в іншій – майже відсутні, проте ще в іншій – навпаки, наявні гармонійно. Отже, саме профіль, що охоплює цілу гаму різних якісних проявів рефлексивності (передовсім видів), тільки й може адекватно відобразити її цілісно як інтегральну психологічну характеристику.

До того ж, зважаючи на вельми широке *розмаїття* формовиявів рефлексивності, з метою більш детального і глибокого її аналізу доречно виокремити деяку елементарну “одиницю” її прояву (у значенні “психологічних одиниць”, за Л.С. Виготським). Такою одиницею при аналізі *окремого акту рефлексії* може бути фіксація деякої суперечності у процесі здійснення діяльності, котра і є тією рушійною силою, яка породжує до життя сам цей процесний акт. Останній спрямований на фіксацію внутрішньої проблемної ситуації і на з'ясування її сторін та засобів виходу з неї (А.В. Фурман [14]). Породжуючись спочатку і “відшліфовуючись” саме у таких – особистісно проблемо-генних – ситуаціях, рефлексія “набирає силових обертів” і згодом може бути спрямована на будь-який інший зміст (а не тільки власне на суперечність). Що ж стосується “вихідної клітинки” такого психічного явища, як *рефлексивність особистості*, то її слід шукати також у протиріччях, але не в будь-яких, а

у тих, які органічно пов'язані із процесом саморозвитку (саморуху, самоздійснення, самотворення, самоконструювання) людини як особистості. Проте розгляд цих питань виходить за цілові межі цієї статті.

ВИСНОВКИ ТА ПОДАЛЬШІ ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проведений теоретико-методологічний аналіз рефлексивності особистості як предмета психологічного пізнання дає підстави висновувати:

1. Існує два споріднених психологічних поняття – “рефлексія” та “рефлексивність”. Рефлексія – це окремий акт психічної діяльності, що спрямовується особою на саму себе, який характеризується динамічністю, дискретністю і спрямованістю на конкретний зміст, а рефлексивність – загальна здатність особистості якісно здійснювати окремі акти рефлексії (з урахуванням поточних завдань і влучним ініціюванням різних конкретних її формовиявів), котра, на відміну від самої рефлексії, характеризується інтегрованістю, системністю, континуальністю.

2. Рефлексивність по-різному унааявлена на всіх рівнях самоорганізації психічної реальності, співвідноситься зі способом життєактивності суб'єкта, соціальною ідентичністю, трансформацією діяльності та саморегуляцією особистості, процесами навчання і саморозвитку, інтелектуальними та мисленнєвими діяннями, забезпечує її функціонування, розвиток, саморозвиток і самозгармонування.

3. Рефлексивність доречно класифікувати за різними критеріями на велику кількість різних видів і розглядати не тільки і не стільки її метричні характеристики (що вимірюється від мінімуму до максимуму), скільки як певну багатовекторну структуру, яка адекватно описується не одним-єдиним показником, а цілісним профілем. Саме профіль, що охоплює собою систему різних якісних проявів рефлексивності, тільки й може бути її психологічною характеристикою. “Вихідну клітинку” такого психічного явища, як рефлексивність особистості, варто шукати у суперечностях, пов'язаних із процесом саморозвитку особистості.

Перспективи подальшої наукової роботи полягають в емпіричному дослідженні акту саморозвитку особистості та визначенні місця рефлексивності у його структурно-функціональному перебігу.

REFERENCES

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Борис Герасимович Ананьев. – СПб.: Питер, 2010. – 288 с.
2. Бугерко Я. М. Психологічна динаміка розгортання рефлексивних процесів у модульно-розвивальному освітньому циклі: дис... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ярослава Миколаївна Бугерко. – Одеса, 2009. – 254 с.
3. Давлетчина С. Б. Словарь по конфликтологии / С. Б. Давлетчина. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2005. – 100 с.
4. Давыдов В. В. Развитие основ рефлексивного мышления школьников в процессе учебной деятельности / под ред. В. В. Давыдова, В. В. Рубцова. – Новосибирск: Психол. ин-т им. Л. Г. Щукиной, РАО, 1995. – 227 с.
5. Дусавицкий А. К. Развитие личности в учебной деятельности / Александр Константинович Дусавицкий. – Харьков, 2008. – 216 с.
6. Заика Е. В. Психологические вопросы организации самостоятельной работы студентов в вузе / Евгений Валентинович Заика. – Харьков: ХГУ, 1991. – 72 с.
7. Карпов А. В. Психология рефлексивных механизмов деятельности / А. В. Карпов. – М.: Изд-во "Институт психологии РАН", 2004. – 424 с.
8. Костюк Г. С. Избранные психологические труды / Григорий Силович Костюк. – М.: Педагогика, 1988. – 304 с.
9. Леонтьев Д. А., Лаптева Е. М., Осин Е. Н., Салихова А. Ж. Разработка методики дифференциальной диагностики рефлексивности / Д. А. Леонтьев, Е. М. Лаптева, Е. Н. Осин, А. Ж. Салихова // Рефлексивные процессы и управление. Сборник материалов VII Междунар. симпозиума 15–16 октября 2009 г., Москва / под ред. В. Е. Лепского – М.: Когито-Центр, 2009. С. 145–150.
10. Максименко С. Д. Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологии) / Сергей Дмитриевич Максименко. – М.: Рефл-бук, 2000. – 320 с.
11. Петровский А. В., Ярошевский М. Г. Психологический словарь / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – 2-е изд., справ. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
12. Рубинштейн С. Л. Человек и мир / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М.: Наука, 1997. – 190 с.
13. Степанов С. Ю., Семенов И. Н. Психология рефлексии: проблемы и исследования / С. Ю. Степанов, И. Н. Семенов // Вопросы психологии. – 1985. – № 3. – С. 31–40.
14. Фурман А. В. Теорія навчальних проблемних ситуацій: психолого-дидактичний аспект : [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: Астон, 2007. – 164 с.
15. Щедровицкий Г. П. Мышление. Понимание. Рефлексия. / Георгий Петрович Щедровицкий. – М., 2005. – 800 с.
16. Щедровицкий Г. П. Избранные труды / Георгий Петрович Щедровицкий. – М.: Школа культурной политики, 1995. – 759 с.
17. Giddens A. Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age. / Anthony Giddens. – Cambridge: Polity Press, 1991. – 264 p.
1. Anan'ev B. G. Chelovek kak predmet poznaniya [Man as an object of cognition], Sankt-Petersburg: Piter, 2010, 288 p.
2. Bugerko Y. M. Psihologichna dynamika rozgortanya refleksyivnyh procesiv u modulno-rozvyvalnomu osvitynomu cykli: dys... kand. Psich. Nauk : 19.00.07 / Yaroslava Mykolayivna Bugerko. – Odesa, 2009. – 254 p.
3. Davletchina S. B. Slovar' po konfliktologii [Dictionary of conflictology], Ulan-Ude: VSGTU, 2005, 100 p.
4. Davydov V. V. Razvitie osnov refleksivnogo myshleniya shkol'nikov v processe uchebnoj dejatel'nosti [Development of foundations of reflective thinking of pupils during learning activities], Novosibirsk: Psihologicheskij institut imeni L. G. Shhukinoj, RAO, 1995, 227 p.
5. Dusavickij A. K. Razvitie lichnosti v uchebnoj dejatel'nosti [Development of personality in learning activities], Kharkiv, 2008, 216 p.
6. Zaika E. V. Psihologicheskie voprosy organizacii samostojatel'noj raboty studentov v vuze [Psychological issues of organization of independent work of students in high educational establishments], Kharkiv: HGU, 1991, 72 p.
7. Karpov A. V. Psihologija refleksivnyh mehanizmov dejatel'nosti [Psychology of reflexive mechanisms of activity], Moscow: Izd-vo "Institut psihologii RAN", 2004, 424 p.
8. Kostjuk G. S. Izbrannye psihologicheskie trudy [Selected psychological works], Moscow: Pedagogika, 1988, 304 p.
9. Leont'ev D. A., Lapteva E. M., Osin, E. N., Salihova A. Zh. Razrabotka metodiki differencial'noj diagnostiki refleksivnosti [Elaboration of a technique of differential diagnostics of reflexivity], in Sbornik materialov VII Mezhdunarodnogo simpoziuma "Refleksivnye processy i upravlenie" [Reflexive processes and control], Moscow: Kogito-Centr, 2009, pp. 145–150.
10. Maksimenko S. D. Geneticheskaja psihologija (metodologicheskaja refleksija problem razvitiya v psihologii) [Genetic Psychology (methodological reflection of problems of development in psychology)], Moscow: Refl-buk, 2000, 320 p.
11. Petrovskij A. V., Jaroshevskij M. G. Psihologicheskij slovar' [Psychological dictionary], Moscow: Politizdat, 1990, 494 p.
12. Rubinshtejn S. L. Chelovek i mir [Man and the World], Moscow: Nauka, 1997, 190 p.
13. Stepanov S. Ju., Semenov I. N. Psihologija refleksii: problemy i issledovanija [Psychology of reflection: Issues and research], in Voprosy psihologii [Issues of psychology], 1985, 3, pp. 31–40.
14. Furman A. V. Teoriya navchalnyh problemnyh situacij : psihologo-dydaktychnyj aspekt : [monografiya] / Anatolij Vasylyovych Furman. – Ternopil: Aston, 2007. – 164 p.
15. Shhedrovickij G. P. Myshlenie. Ponimanie. Refleksija [Thinking. Understanding. Reflection], Moscow, 2005, 800 p.
16. Shhedrovickij G. P. Izbrannye trudy [Selected works], Moscow: Shkola Kul'turnoj Politiki, 1995, 759 p.
17. Giddens, A. Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age, Cambridge: Polity Press, 1991, 264 p.

АНОТАЦІЯ

Зайка Євген Валентинович, Зімовін Олексій Іванович.

Рефлексивність особистості як предмет психологічного пізнання.

Стаття присвячена теоретико-методологічному обґрунтуванню рефлексивності як психологічного явища і наукового поняття. Визначаються межі використання цього поняття через співвідношення із поняттям “рефлексія” та іншими понятійними конструкціями. Подається психологічна характеристика рефлексивності за рівнями самоорганізації психічної реальності. Презентована класифікація формовиявів рефлексивності у сфері психіки як діяльності, визначені зміст та обсяг поняття “рефлексивність особистості”, аргументована значущість “вихідної клітинки” аналізу рефлексивності як інтегральної характеристики особистості.

Ключові слова: особистість, психічна реальність, діяльність, рефлексія, рефлексивність, “вихідна клітинка” аналізу, інтегрованість, континуальність, класифікація проявів рефлексивності, системність рефлексивності, акт рефлексії, профіль рефлексивності.

АННОТАЦИЯ

Зайка Евгений Валентинович, Зимовин Алексей Иванович.

Рефлексивность личности как предмет психологического познания.

Статья посвящена теоретико-методологическому обоснованию рефлексивности как психологического явления и научного понятия. Определяются границы использования этого понятия через соотношение с понятием “рефлексия” и другими понятийными кон-

струкциями. Приводится психологическая характеристика рефлексивности по уровням самоорганизации психической реальности. Представлена классификация форм проявления рефлексивности в сфере психики как деятельности, определены содержание и объем понятия “рефлексивность личности”, аргументирована значимость “исходной клеточки” анализа рефлексивности как интегральной характеристики личности.

Ключевые слова: личность, психологическая реальность, деятельность, рефлексия, рефлексивность, “исходная клеточка” анализа, интегрированность, континуальность, классификация проявлений рефлексивности, системность рефлексивности, акт рефлексии, профиль рефлексивности.

ANNOTATION

Zayika Yevhen, Zimivin Oleksiy.

Reflexivity of Personality as Subject of Psychological Cognition.

The article represents itself a theoretical and methodological analysis of the concept of reflexivity. The boundaries of its use correlating the concept of reflection and other mental phenomena are defined. The psychological characteristic of reflexivity in levels of mental reality is shown. The classification of manifestations of reflexivity in mental activity is represented. The concept of “reflexivity of personality” has been found out and proven. The “original cell” of analysis of reflexivity of personality has been defined.

Key words: classification of reflexivity manifestations, consistency, continuity, integrity, “original cell” of analysis, reflection, reflexivity, reflexivity of personality.

Надійшла до редакції 9.12.2013.